

(29)

SZOCIOLÓGIA

**Az MTA
szociológiai bizottságának
folyóirata**

1989

2

SZOCIOLÓGIA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS
AKADÉMIA SZOCIOLÓGIAI
BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

TARTALOMJEGYZÉK

A szerkesztőbizottság tagjai:

ANGELUSZ RÓBERT szerkesztő, BÉRES
CSABA, BERTALAN LÁSZLÓ szerkesztő,
CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, a szerkesztő-
bizottság elnöke, HANÁK KATALIN,
LENGYEL GYÖRGY, PAPP ZSOLT főszer-
kesztő, SZENTPÉTERI ISTVÁN, SZIRMAI
VIKTÓRIA, TAHIN TAMÁS, TARDOS
RÓBERT szerkesztő

Szerkesztőségi titkár:
HELESZTA ÉVA

A szerkesztőség címe:
1014 Budapest I., Uri u. 49.
Telefon: 175-9011/642

Elmélet

TOMKA MIKLÓS: A szekularizációs hipotézis 109

Magyar valóság

GYEKICZKY TAMÁS: Ideológiai szövegek tartalomlem-
zésének néhány szociológiai problémája 127

BOKOR ÁGNES-KARAJÁNNISZ MANILOSZ: Abszt-
rakt társadalomképek 141

Szociológiai örökségünk

LAKATOS LÁSZLÓ: Hajnal István útja a szociológiá-
hoz 163

Szociográfia – Esettanulmányok

ARADI MÁRIA: Döntések Tokaj-módra 189
FÖLDHÁZI ERZSÉBET: Lakótelep vagy gettó? 207

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő
postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben
és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Iro-
dánál (HELIR) 1900 Budapest XIII., Le-
hel u. 10/A., közvetlenül vagy posta-
utalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt. 219-98636, 021-02799
pénzforgalmi jelzőszámra. Példányon-
ként megvásárolható az Akadémiai Kiadó
Stúdium (Budapest, V., Váci u. 22.) és a
Magisztert (Budapest, V., Városház u. 1.
sz. alatti) könyvesboltjaiban.

Előfizetési díj egy évre: 312,- Ft

Külföldön terjeszti
a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat,
(H-1389 Budapest, Pf. 149.)

IDEOLÓGIAI SZÖVEGEK TARTALOMELEMZÉSÉNEK NÉHÁNY SZOCIOLÓGIAI PROBLÉMÁJA

Tanulmányunk, amely az ideológiai szerkezet összefüggéseinek egy lehetséges szociológiai értelmezését mutatja be, a büntetőjogi ítéletekben található szövegek tartalomelemzésére épül. Mivel az ideológiák nyelvi közegben fogalmazódnak meg, a nyelv elemzésével számos, az adott ideológia által közvetített társadalmilag – nyelven kívül – létező összefüggés modellezhető.

A vizsgált ideológiai szöveg általános és ugyanakkor speciális ideológiai tartalmakat hordoz. Az elemzett ideológia olyan büntetőjogi ítéletekben található, amelyeket a munkában „fegyelmezetlenkedő” dolgozók ellen hoztak. Az ítéletek „születési ideje” 1952.¹ E tényben rejlik a vizsgált szövegek speciális jelentősége, hiszen az ideológiai szövegek az ítéletekben az ítéletek legitimációját biztosították, mivel az adott bűncselekményeket elítélni hivatott jogszabály – mint ilyen – nem létezett. Racionális érvekkel támasztották alá az elítélt magatartásának társadalmi veszélyességét, a magatartással szemben foganatosított intézkedések megengedhető és helyes voltát. A szövegek valóságképe így elsődleges fontosságú számunkra, jóllehet a programideológiák társadalmi mibenlétét mi sem a valóság megismerésében véljük megtalálni.²

Annyiban általános ez az ideológia, amennyiben része a kor politikai ideológiájának, része a sajtóban, rádióban, brosúrairodalomban tömegesen terjesztett ideológiai rendszernek. Mégis az, ami a teljes ideológia rendszerből nem kerül be az ítéletek szövegeibe – Rákosi, Sztálin dicsőítések – épp olyan fontosak számunkra, mint azoknak a kijelentéseknek az elemzése, melyeket a jogszolgáltató apparátus átvett (pl. a társadalmi-történelmi folyamatok megközelítésének szemlélete).

Az általunk alkalmazott vizsgálati módszer természetesen csak az átvett és szövegszerűen megtalálható kijelentéshalmaz analízisét teszi lehetővé. Ennek ellenére a rendelkezésünkre álló elemzések felhasználásával megpróbáljuk végiggondolni az ötvenes évek ideológiai rendszerének néhány szociológiai problémáját.

a) A nyelvi közeg sajátossága

Miért éppen a nyelvet vizsgáljuk? Mi után kutatunk (s miért) a nyelvben, a nyelvi kijelentések belső világában?

Az ideológiával foglalkozó szociológiai elemzések egy időben a nyelvi kijelentések elemzését másodlagos problémának fogták fel. A szemléleti fordulat feltétlenül Marcuse nevéhez fűződik, aki a modern társadalomtudományban először kísérelte meg egy társadalom működési mechanizmusait a nyelvi közegben bemutatni, és elő-

szőr gondolta végig a nyelvi közeg aktív szerepét a társadalom stabilitásának biztosításában.³

De igazságtalanság lenne részünkről, ha nem említenénk meg az újabb elemzéseket,⁴ annál is inkább, mivel a hetvenes-nyolcvanas években született nyelv- és tudászociológiai munkák már a társadalmi tudatformák komplex szociológiai analízisére törekednek.

Az elemzési szempontok bővülésének egyik oka kétségtelenül az volt, hogy a nyelvi fejlődés bizonyos sajátosságai, a nyelvi struktúrában fellépő torzulások egyre nagyobb számban észlelhető jelei a nyelvészet klasszikus módszereivel már elemezhetők: Így a figyelem a nyelvet meghatározó társadalmi közeg (politika, tömegkommunikáció, ideológia) felé fordult.⁵

A nyelv társadalmi természetére a modern társadalomtudomány már kialakulásának évtizedeiben – igaz csak részleges és improvizatív jelleggel – felfigyelt. A Marx nyomdokain járó társadalomtudomány a nyelv és a társadalom kapcsolatát hangsúlyozza ki. Így pl. M. Bahtyin a következőket írja: „A nyelv az ember közösségi tevékenységének terméke, és minden elemében az őt szülő társadalom gazdasági és társadalmi-politikai szerveződését tükrözi”.⁶

A nyelv mint érintkezési forma az emberi cselekvés része és elengedhetetlen feltevése. A nyelvi szerkezetbe az emberi cselekvések konkrét története fródtott bele. A társadalmi cselekvések előírásai, normái, a cselekvések és magatartások értelmezései és értékelései a nyelvi rendszer lényeges részét alkotják.

A nyelvben fogalmazódik meg a társadalom új érintkezési módjaira, formáira, céljaira, az együttműködés szervezésére vonatkozó társadalmi tudás, tapasztalat és elképzelés. Ezeket a nyelv grammatikai szerkezetében tárolja és adja át.

Minden létező társadalom elsősorban a nyelvben tárja fel, tudatosítja és közli saját társadalmi konfliktusait, problémáit. Nemcsak a probléma megközelítésére ad a nyelv sémákat, hanem megfogalmazza a konfliktusok megoldási módjait is. A modern társadalmak életében ezért fontos a nyelvi mechanizmus tartalma, szerkezete feletti ellenőrzés megszerzése és gyakorlása. Rendkívül fontos annak a mechanizmusnak a kiépítése is, amely működése során problémakatalógust fogalmaz meg és biztosít a társadalmi kommunikáció számára. Claus Offe „tematizálásnak” nevezi ezt a folyamatot.⁸ Álláspontja szerint a valóságos társadalmi viszonyok ellentmondásai, a konkrét társadalmi élet konfliktusai nem automatikusan válnak a társadalom tagjai és intézményei előtt „problémákká”. Csak akkor válik valamelyik társadalmi érdek-összeütközés, ellentét problémává, ha a társadalom érdek- és hatalmi mechanizmusához kapcsolható társadalmi cselekvések az adott ellentmondásokat *problémaként definiálják*. „A politikai témák kialakulásának folyamatát nem valamely szereplő értelmes cselekvésének, vagy érdekracionális stratégiájának kell tartanunk, s éppen ezért ... kétoldalú *konstitúciós folyamatként* kell konstruálnunk”⁹ – állapítja meg Claus Offe.

A konstitúciós folyamat mozgató eleme az az állami törekvés, amely a társadalmi rendet szabályozó normákat és értékeket sértetlenül és egymással összhangban levőnek kívánja fenntartani.

A társadalom tagjai előtt fontos a probléma kimondása, mivel a probléma keletkezése után már a megfogalmazott, tudatosított probléma megoldásai uralják a politikai uralom hatékonyságáról, teljesítőképességéről alkotott véleményáramlatokat.

A politikai problémák érdek- és hatalmi mechanizmusok révén kialakuló „fordító közegének” létét a modern politikai társadalmakban általánosnak tekinthetjük. Általánosnak tekintjük a problémaalkotások szükségszerű és állandó folyamatát is, mivel a modern társadalmak tudásmechanizmusainak működése eleve problémahelyzetekre orientált. P. Berger és Th. Luckmann leírják azt a társadalomtörténeti fejlődést, amelyben a társadalmi életet végigkísérő konfliktussorozat végül problémahelyzet-sorozatként fogalmazódik meg.¹⁰

A társadalom által releváns problémának tekintett rendszer rögzül a világképben, beivódik a kommunikációs mechanizmusba és a szocializációs intézmények tudásátadási sémáiba. E rögzítettség tényén természetesen mit sem változtat a modern társadalmak azon sajátossága, hogy a világkép és a világképhez rögzített kérdések, megoldások alternatív szerkezetben épülnek ki, s ezzel mind a világkép, mind annak tartalmi, egymással összemérhetővé és egymással versengővé válnak. Az alternatív keret is működhet a nemzedékek számára adottságként.

A világfelfogások definíciói és értelmezési keretei az egyén számára elárulják, meghatározzák, hogyan kell társadalmi helyzetét, társadalmi viszonyainak sorozatát értelmezni. A „tipikus tapasztalatok” és az „átlag gondolkodás” valóságértelmező és rögzítő keretét a nyelv közvetíti és adja tovább.¹¹ „Minden nyelv egy specifikus világfelfogást testesít meg, a nyelv belső formája összhangban áll a világfelfogás alapvető orientációs és értékminősítéivel.”¹²

A nyelvek szintaktikus tagolódásai és társadalmilag releváns problémamegoldásokat éppúgy tartalmazzák, mint a tárgyak nevét, a tulajdonságok megjelölését, a sikeres cselekvésekhez elengedhetetlen „rutinszerű” definíciókat. Mivel a nyelvi szerkezet, mint „objektívációs rendszer” az egyéni léttől független; hiszen a nyelv létezését az egyén születése és halála nem érinti; ezért a nyelv szocializációs szerepe révén az egyén számára eleve beprogramozott előzetes döntéseket tartalmaz. A preformatív jelleg kiterjedhet a valóságban lehetséges cselekvések katalógusára, a problémák létre és megoldásaira, az egyéni helyzetek értelmezésére, és a társadalomfejlődési szituációk megítélésére.¹³

A nyelv mindezek miatt, a társadalmi struktúra- s hozzátehetjük, a politikai struktúra-stabilizációját biztosító intézménnyé nőtte ki magát. „Alapvetően a nyelv biztosítja be logikussággal az objektívalódott társadalmi világot. A legitimitások építménye a nyelvre épül, és a legfőbb eszköze is a nyelv... Mivel a jól szocializált egyén „tudja”, hogy társadalmi világa konzisztens egészet alkot, a „tudása” jegyében kénytelen magyarázni működését, illetve működési elégtelenségét.”¹⁴

A nyelv fogalmi struktúrájában előállítja a valóság szerkezetét. A nyelvben meglévő osztályozási logika a nyelvet alkalmassá teszi a valóság osztályozására. A nyelvi osztályok sajátos tartalmakat hoznak létre, melyek a valóság tartalmaiként működnek.¹⁵ Ebben az osztályozási rendszerben egyfelől rögződnek a konkrét társadalom működésére vonatkozó – összegzett – tapasztalatok, másfelől, az e tapasztalatokból következő – következtethető – cselekvési sémák.

A nyelv az ember számára csapdát állít. A nyelvi rendszer ugyanis bizonyos nyelvi „kultuszokat” állíthat fel, olyan hiedelemvilágot közvetíthet és teremthet, mely könnyen maga alá gyűrheti az ember valóságfelfogását és cselekvési orientációját.

A nyelvi szerkezet elemzésével eljuthatunk tehát:

1. a társadalmi cselekvések alapját képező orientációkhoz, értékekhez,
2. a társadalomban áramló problémafelfogásokhoz és azok megoldási módjaihoz,
3. a társadalom önmagáról alkotott felfogásához,
4. a cselekvések legitimitációját ellátó világképhez,
5. az értelmezés és cselekvés tudatstruktúráihoz.

b) Politika, ideológia és nyelv

A társadalmi élet politikumcentrikus szerveződése nem hagyta változatlanul a nyelvi közeget sem. A nyelv – részben már vázolt – tulajdonságai nélkülözhetetlenek az ideológia társadalmi hatásának érvényesüléséhez, s ezáltal az adott politikai ideológia mögött álló politikai törekvések társadalmi mértékű kibontakozásához.

A politikai ideológiák fogalom- és (együttal) szóalkotásai aktív, tevőleges szerepet játszanak a nyelvi változások irányításában. Természetesen a nyelv mellett, a társadalmi kommunikáció más mechanizmusai is átrendeződtek a modern politikai rendszerek kialakulásával. A nem verbális kommunikáció szimbólumteremtő hatása például kiegészíti a nyelvben tárgyasult politikai ideológiák fogalomrendszerét.¹⁶

A nyelvnek a politikai ideológiák fejlődésében betöltött hangsúlyos szerepe a már említetteken kívül más tényezőknek is köszönhető. Gondoljunk csak a nyelv és a gondolkodás szoros, már-már azonosságig menő együttélésére, a nyelv információátadási képességére, valamint a nyelv elsajátításával szerveződő szocializációs folyamatra. A nyelvi struktúrák lehetőséget adnak – a nyelvi jelek univerzális értelmezése miatt – szubkulturák, társadalmi csoportok politikai törekvéseit követni kész hívek – pusztán a nyelv elsajátítása, használata révén kialakuló-szervezésére. Szociológiai vizsgálatok szerint a nyelv többféle szubkulturális rendszert tartalmaz, olyanokat is, amelyek egymás befogadását, hatását lerombolják. B. Bernstein kimutatja például a szubkulturák nyelvi-grammatikai megfogalmazódásának oktatási folyamatban játszott hatását.¹⁷ Számunkra azonban e helyzetnek az a következménye a fontos, miszerint a tudatosan irányított nyelvi kommunikáció a szubkulturák kommunikációs kódjait általános kódrendszerként terítheti a tömegkommunikációt fogyasztó elé, így kívánva elérni a partikuláris politikai érdekek általános érdekként történő elismerését. A politikai uralomgyakorlás mechanizmusai nem hagyják érintetlenül a nyelvi jelrendszerek struktúráit sem.

A nyelvi kommunikációs közeg a társadalmi-politikai identitás kialakításának eszköze és lehetősége.¹⁸ A nyelvi kódrendszerek hierarchikus elrendeződése, szerveződése megerősíti a valóságban fennálló hierarchikus társadalmi kapcsolatok elfogadását és fenntartását. Az elemzések szerint a politikai társadalmakban a nyelv egyenesen az uralmi rend stabilitását védő tényezővé lépett elő.¹⁹

A nyelvnek a politikai stabilitásra gyakorolt hatása abban foglalható össze, hogy a társadalom tagjai politikai tudatosságának mértéke, a saját és mások érdektörekvései-

nek és érdekartikulációinak minősége nagyban függ a nyelv által rendelkezésre bocsátott valóságfelfogó fogalom- és kódrendszer konkrét szerkezetétől.

A XX. századi társadalomtörténetet a politikai rendszer köré szerveződő társadalmi viszonyok dominanciája jellemzi. A politikai élet befolyása, túlsúlya, a kommunikációs mechanizmusban kialakította a „megzavart kommunikáció” korszakát.²⁰ E kommunikációs korszak három típusát különböztetjük meg: az irányított, a korlátozott és az erőltetett kommunikációt. Az irányított kommunikáció a kormányzati politika által teremtett, direkt vezérlésű nyelvhasználatot jelent. A korlátozott kommunikáció a társadalmi csoportok különböző nyelvhasználati esélyét jelenti, azoknak a nyelvi készségeknek hiányát, amelyeknek birtokában a csoport meg tudja értékeit fogalmazni, érdekeit képviselni. Az erőltetett kommunikáció – melynek fogalmi eredete J. Habermas egyik művére vezethető vissza²¹ – olyan kommunikációs rendszert jelent, melyben csakis meghatározott, az uralom számára veszélytelen témákról lehet szó. A nyelvi tudatosítás tárgyát nem képezheti olyan probléma vagy konfliktus, amely tudatos artikulációja (tematizálása) az uralomgyakorlás számára elviselhetetlen.²²

Az irányított kommunikáció alapja a nyelvi kódok és nyelvi minták tudatos – és sajátos – megszervezése. A politikai cselekvések alapjául szolgáló valóságképre történő hivatkozások meghatározott szókészlet keretein belül történhetnek meg, azoknak a szavaknak, kifejezéseknek a kizárólagos használatával, melyeket a politikai irányítás a kommunikációs jelrendszer csúcsára emelt, melyeket kizárólagosan felruházott a valóságkép megfogalmazásának feladatával. A „monolit” uralmi rendben az eddigi történelmi mozgások értékelésére olyan valóságinterpretációk jönnek létre, melyek eltüntetnek minden más interpretációs lehetőséget. A nyelvi megfogalmazások befolyásával megszüntetnek minden olyan valóságértékelést, mely az adott uralomhoz kötődő, adott interpretációval szemben áll.²³ A valóságinterpretáló rendszerek elemeinek tartalmi definíciója (mit *jelent* egy szó), a szavak eredete, a nyelvi formák összetétele, valamint az új történelem és folyamatok felfogása és értékelése a politikailag irányított kommunikáció függvénye lesz. Mindezek hatására az írott és beszélt nyelv – e valóságinterpretáció kizárólagosságának következtében – hasonul a politikai-ideológiai szóhasználathoz. Az új nyelvi kódok a nyilvános kódrendszerek egész sorozatát, halmazát saját képükre formálják. A politikai sztereotípiák és szlogenek strukturálják a politikai észlelések történetét, így a nyelvben való gondolkodás egy beprogramozott politikai világszemléletben való világlátássá alakul át.

Az irányított kommunikáció formái kiszűrhetők és leképezhetők. A korlátozott és erőltetett kommunikációs rendszer létezési módjai azonban rejtetté teszik a politikai ideológiák hatását, s e hatásmechanizmus csak olyan társadalmi-történelmi konfliktusok fényében világítható át, amelynek az eddigi világképet és valóságértelmezést elégtelennek mutatják. Mindkét forma közös tulajdonsága ugyanis az, hogy a fennálló intézmények léte *kérdés nélküli* marad. A társadalom tagjai és érdekcsoportjai törekvéseit – eltérő okok miatt – nem *tudják* megfogalmazni. A korlátozott kommunikáció a társadalmi csoportok kérdés feltevő, probléma megfogalmazó képességének hiányát jelenti, az erőltetett kommunikáció pedig a nyelvi témarendszerek beszűkülését.

A politikai status quo fenntartásában mindkét forma nagy szerepet játszik. A nyelvi eszközök választékának beszűkülését információ-visszataratással, az oktatás és képzés intézményeinek sajátos megszervezésével (kommunikációs rendszereik átalakításával),²⁴ a tradicionális fogalmi sémák továbbélésének elősegítésével, az új jelenségek magyarázatára adott sematikus válaszokkal érik el. Mindezek eredményeképpen a nyilvános nyelvhasználat – bármennyire is uralma alá hajtja a hatalmi rendszer adott formája – elégtelennek bizonyul, és a kommunikáció hivatalosan szervezett tere mellett kialakul a nyelvhasználat „privatizálódásának” szférája. A hivatalos nyelvhasználat rituális jellege a társadalom tagjainak, csoportjainak nem ad megfelelő keretet érdekeik kifejezésére, így rákényszerülnek egy olyan nyelvi rendszer megalkotására, melyben értékartikulációjuk számukra tudatosítható. Ebben a jelrendszerben viszont a csoportok nyelvi jeleinek értelmezése szűk, csak a jelek előállítói érték értelmüket és tudják jelentésüket. Problémafelvetéseik a hivatalos nyelvi rendszer részéről a „Nem-problémák”, „Látszatproblémák” minősítését vívják ki.

A nyilvánosan problémaként látott és bemutatott problémahalmaz léte ugyanakkor nem jelenti azt, hogy a valóságban fennálló, objektív problémákról esik szó a kommunikáció uralomgyakorlás által kontrollált formáiban. Mivel ez a kommunikációs rendszer a hatalom eredetére, az uralomgyakorlás jogosságára nem kérdez rá, így ezek a kérdések kiszorulnak a partikulárisan szerveződő kommunikációs térbe. Amiket a kommunikációs rendszerben tárgyalnak, azok – írja C. Mueller – „másodlagos problémák”, társadalmi hatásokban elenyésző jelentőségűek.²⁵ E kérdéseknek és válaszoknak nincsen hosszú távú érvényessége.

A vázolt társadalmi összefüggések miatt jöhet létre egyes szubkultúrák „politikai tájékozatlansága”, „elmaradottsága”, az a jelenség, hogy a „bonyolultabb” híreket nem értik, és a komplex politikai programokat nem tudják értelmezni.

A nyelvhasználat és ideológia szinkronba kerülése a nyelv preformatív természetének köszönhető. A nyelvi jelek tulajdonságai, a nyelvi kijelentések logikai szerkezete, a nyelvbe szerveződő asszociatív logika teszik a nyelvet a politikai ideológiák társadalmi funkciója kibontakoztatásának szükséges eszközévé.²⁶ A nyelvi működés az összhang elvén keresztül strukturálja a valóságot, fűti meg a valóság folyamatainak irányát, eseményeit. A nyelvi rendszer sokoldalú működése egyaránt támasza a nyelv szabályozó (preformatív), illetve szocializációs feladatának.²⁷

Minden ideológiai rendszerben léteznek olyan kijelentések, amelyek a politikai-társadalmi rendszerről, a társadalomban létező és ható csoportok és egyének társadalmi pozíciójáról, a társadalmilag legitimnek tekintett célokról és értékekről szólnak. Az ideológia hatékonysága attól függ, hogy a társadalom tagjai hétköznapi tevékenységük folyamán az ideológiai nyelvhasználatban megfogalmazott célok és értékek szerint cselekszenek-e, illetve tevékenységük során keletkező társadalmi tapasztalataik általánosításával az ideológia által sugárzott világképet alapjaiban megkérdőjelezzik-e. Amennyire céljaik és értékeik definícióját újra és újra az adott ideológiai rendszerben találják meg, az ideológiai hatékonyság követelménye teljesül. A társadalmi csoportok tagjai – és bizonyos esetekben a társadalmi csoportok – nem rendelkeznek azonos módon koherens ideológiai világképekkel. A heterogenitás egyik oka a társadalom strukturáltsága. A kérdés az, hogy az az ideológiai rendszer, amely hatni kíván, hogy építi ki a homogén általánosításokat a heterogén közegben.

Az egyik megoldás az, amikor az ideológiai struktúra – bár nem látható módon – maga is heterogén rendszerekből áll össze. Ez különösen a monolit szerkezetű ideológiák esetében jellemző. A versengő ideológiai megfogalmazások kiiktatásával keletkező űrt csakis az ideológiától megfosztott csoport szükségletére tekintettel lehet kitölteni. Ezekben az esetekben az ideológia belső logikai „teljesítménye” az egymással összeegyeztethetetlen követelmények összhangba hozásának sikeres megoldása lesz.

Az ideológiai szerkezet, illetve a különböző ideológiák együtteséből fakadó heterogenitás a modern politikai társadalmak eredménye. Az ideológiával szemben megfogalmazott követelmények között azonban van egy állandó követelmény, melyet minden ideológiának követni kell. Ezt Galbraith a „Megfelelő Társadalmi Erény” előállítási követelményeként jellemzi.²⁸ Különösen fontos – teszi hozzá – a modern tervezésen alapuló társadalmak esetében a tervezési apparátus céljaival ekvivalens magatartás előállítása.

Az ideológiai szerkezet történelmi változásai az ideológiák világképében is lecsapódnak. E lecsapódás azonban nem jár együtt a világképet leíró racionális modell átértékelésével. A technikára, a tudományra hivatkozó érveléseknek pl. kiváló közeget nyújtott a racionális kultúrából felszívódó nyelvi bázis.

Az ideológiai készletek elsajátítása, az ideológiai érvek tudása, az ideológiai hatásmechanizmus működtetésének ismerete előfeltétele a társadalom politikai életében való részvételnek. A kódok dekódolása, a politikai üzenetek megfejtésének képessége elengedhetetlen a politikai részvétel igényével fellépő csoportok számára. Mindez azonban nem jelenti automatikusan, hogy a politikai nyelvhasználat megtanulása a saját érdektörekvések megfogalmazásának tudását is jelentené. A problémák privatizálódása új irányba terelheti a társadalmi figyelmet (pl. a tőke hatalma helyett a munkafeltételek állapotát elemzik), esetleg a társadalmi konfliktusok új területének megnyitását jelezhetik. Ugyanakkor nagy és heves konfliktussorozatot jelenthet a Megfelelő Társadalmi Erény előállításának etikai vonatkozások nélküli, a tradicionális ideológiák konkrét tartalmát figyelmen kívül hagyó kiépítési kísérlete. Ebben az esetben az „erényt” csak a nyilvánosság direkt manipulálásával lehet meghatározni, esetleg a nagyfokú életfeltétel-javulás érvét útjára indítva.

c) Ideológia és tudás

A szociológiai gondolkodás kialakulásától kezdve foglalkozik az ideológiában megfogalmazódó világképek elemzésével, az ideológiai tudás sajátosságaival. A következőkben e témakört a teljesség igénye nélkül, pusztán elemzéseink függvényében szeretnénk érinteni.

Minden ideológia vizsgálat tartalmazza az ideológiák által nyújtott valóságkép leírását. Mi a magunk részéről egyetértünk Szabó Miklóssal,²⁹ aki a programideológiák valóságábrázolását nem tekinti lényeges elemzési szempontnak. Foglalkozni mégis azért foglalkozunk az ítéletszövegekben megbúvó valóságképpel, mert az általunk elemzett ideológiai szövegek éppen a valóságképen keresztül bizonyították be az elítélteknek tettük társadalomra veszélyességét, cselekedetük bűnösségét. Az ítéletekben megfogalmazott mondanivaló ugyanakkor a társadalom többi tagjának is szól,

Így a valóságkép tartalma lényeges szerepet kapott a társadalmi retorzió előállításában.

K. Mannheim úttörő munkássága nyomán mára világossá vált, hogy az ideológiai rendszer nem pusztán manipulációs mechanizmus, nemcsak – és nem elsősorban – hamis tudat, hanem olyan társadalmi jelenségegyüttes, amely nyelvi és gondolati bázisával együtt a léthelyzetek sorozatában mutatja be igazi arculatát.³⁰ A nyelvi szerkezet, a fogalmak rendje és a kapcsolataik szabályszerűsége éppúgy elengedhetetlen járuléka az egyes ideológiáknak, mint hordozó csoportjaik sajátos társadalmi helyzete.

Az ideológiai kifejezésformák érték- és normarendszerei részt vesznek a társadalmi cselekvések irányításában és ezen keresztül a társadalom uralmi rendje stabilitásának biztosításában.³¹ Az ideológiában közvetített és megfogalmazott *tudás* azért sohasem pusztán a világ felépítésére vonatkozik, hanem a helyes cselekvés megismerésére, az etikailag, morálisan, de főképpen politikailag értékesnek tekintett magatartás körülírására. E ponton az ideológiai rendszerek változása is kimutatható. Egyfelől a XIX. században az ideológiák – főleg filozófiai megalapozottságuk miatt – a normarendszerek és értékkihivatkozások direkt rendjét építették ki. A XX. század változása – J. Habermas gondolata szerint – abban áll, hogy a direkt normatív tartalom a háttérbe vonul, és megjelenik egy új ideológiai érvelés és tudástartam. A tradicionális ideológiákból átöröklött nyelvi szerkezet ugyanakkor a tudáselemek bővítését korlátozza mind a nyelv, mind a világkép vonatkozásában. A nyelvi rendszeren belül továbbra is fennmarad a szóelőállítás, szókincsképzés, fogalom meghatározás eddig is bevált módszere, az érzelmi emotív tartalom és a preformatív nyelvhasználati módok alkalmazása. Ezzel a fogalommagyarázat esetleg olyan érzelmi telítettséget kap, mely elmentmond a racionálisan definiált célok és tudáshalmazok alapvető logikájának. A világkép ezzel párhuzamosan szintén emocionális elemekkel telítődik. Bár a politikai intézményrendszer védő direkt érvelés nincs jelen, a kifejezések affektív tartalmában a politikai mechanizmushoz való kötődés érzelmi állapota pontosan megjelenik.³²

Másfelől az új érvelési mód túlmegy a Mannheim által leírt és elemzett törvényszerűségeken, nevezetesen azon, hogy az ideológiai rendszer egyértelműen reprezentálja egy-egy szociális csoport léthelyzetét. Az új ideológia átlépi az osztályhatárokat, olyan általános, mindenki számára értékként elfogadott érveléseket von be logikai rendjébe, melyek a részekre szabdaltnak látszó társadalom tagjait összekötik.³³ Az ekképpen felépített ideológiai rendszer a politikai döntéseket csoportfüggetlennek mutatja be, a jólétre vagy nagy, általánosan mobilizáló társadalmi célokra hivatkozik.³⁴

A döntés nem egy érdektagolt társadalom politikai és társadalmi igazságaiból, hanem a generálisan megfogalmazott célok tudományos és technikai érveiből nyer alátámasztást.

Az ideológia fennállását *szankciók* biztosítják. E szankciórendszer lényege, hogy a politikai elégedetlenséget kifejezni akaró csoport számára megszűnik a *politikai integrációs tér*, hiszen csak a status quót biztosító nyelvi kifejezésformák és szimbólumok rendszerei állnak a rendelkezésünkre. Csak az adott és politikailag ellenőrzött fogalmi koordináta-rendszerben összegezhető a társadalmi tapasztalat.

Az ideológiai szerkezet a társadalmilag szerveződő konfliktusokról is „árulkodik”. Az ideológiai tudáskészletbe csak az uralomgyakorlók által relevánsnak tekintett

konfliktusok kerülnek be. (Ezért az ideológiai rendszerekben kimondott és megjelölt konfliktusok nem biztos, hogy szociológiai értelemben is konfliktusoknak tekinthetők.) Így a valódi konfliktusok „tematizálásáért” nemcsak az intézményes világban, hanem ideológiailag is meg kell küzdeni. Még azt a fontos következményt is meg kell említenünk, hogy amennyiben az ideológiai „konfliktusmatematizálás” és a politikai intézmény világában szerveződő érdekkijárással nem lehetséges, akkor a hétköznapi élet állandóan keletkező és átalakuló ellentétei és összeütközései válnak a politikai konfliktusok kihordási területévé.

Az ideológiák tehát komplex módon, ellentmondásos funkciókat képviselve hatnak, és épülnek be az emberi kommunikációba. Feltöltődnek a társadalomban jelenlevő tudáskészletek szelektíven kiválasztott elemeivel, gyakorlati tudásként kezelt intellektuális tudással és intellektuális tudásként kezelt gyakorlati tudással.³⁵ A társadalom politikai rendjének konszolidálása és stabilitása miatt az érvényes és releváns tudást „becserélik” az esetleges érvényű vagy érvénytelen tudással. Így tudásként közvetít az ideológia olyan tudást is, melynek a status quo fenntartásán kívül nincs más funkciója, de éppen ezért kerül a hatalomgyakorlás mentén szerveződő tudáelosztás csatornáiba. E mechanizmus működése az esetleges érvénytelenné vált tudások további fenntartását is szolgálja, a hétköznapi tudás szaktudássá emelkedhet és a szaktudás ünnepnapi tudássá válhat.

Az ideológia leginkább az emberi kapcsolatokról szóló tudás elosztását befolyásolja. Ez az a terület, ahol a társadalmi uralom mechanizmusa már közvetlenül lefordítható, magyarázható, mivel „ide tartozik a társadalmi életet szabályozó és rendszerező jelek és jelképek ismerete, a társadalmilag elfogadott vagy elvárt magatartások, viselkedési szabályok és normák ismerete, a társadalmi életet szabályozó intézmények és mechanizmusok, jogok és jogérvényesítési lehetőségek, eljárások és szankciók ismerete.”³⁶

Az uralmi viszonyban elfoglalt pozíció elfogadása (annak az ismerete, hogy hova, milyen társadalmi csoporthoz tartozik az egyén), e tudás megszerzésével épülhet ki. Az ideológiai tartalomelemzés egyik feladata éppen a konkrét kijelentésekbe csomagolt társadalmi helyismeret feltárása lehet.

A politikai ideológiák nemcsak a világról alkotott tudás, hanem a valóság észlelésének más módszereire is kiterjesztik hatásukat. Az ideológiai közvetítés olyan pszichológiai szükségleteket elégíthet ki, mint az emberi hiedelemrendszer fenntartása vagy megerősítése, a múlt és a jelen pszichológiai dimenziókban rögzített észlelésének, a mítosz iránti emberi szükségletnek ébrentartása és táplálása.³⁷ Mind az emberi hiedelemrendszer, mind az ideológiai mező rendelkezik ugyanis valóságértelmezési és valóságátalakító funkcióval. Az ideológiai mező információsúlyozása, szelektálása vagy szűrése tápot adhat az információhiányra épülő valóságértelmezés hiedelemrendszerének felépülésére, illetve megerősödésére. De az ideológia a valóságátalakítás módszereinek definiálásával a valóságátalakító hiedelemrendszer továbbélésére is alapot adhat. A mitikus gondolkodás az időprobléma ideológiai kezelése és a mitikus struktúra időfogalmának egybeesése miatt épülhet rá az ideológiai mezőre. A mítosz struktúrája, felépítése, a reverzibilis idő és az irreverzibilis idő egybeötvözése a politikai ideológiák időértelmezéseit, történelmi folyamatagolásukat készíti elő és dolgozza ki.

Az említett sajátosságok mellett az előítélet és a politikai ideológiák kapcsolatára érdemes még felhívni a figyelmet.³⁸

Az ideológia a társadalmi tudások rögzítésével stabilizálja a társadalmi folyamatokban meglévő ellentmondások ideológiailag megfogalmazott problémarendszerét, s ezzel a politikai uralom számára veszélyes alternatívák szerveződési lehetőségét akadályozza meg. „...a status quo megvédelmezésének szándéka, mint valamely teleológiai tételezés szándéka, csak akkor bukkan fel, amikor úgy látszik, hogy a status quót belülről vagy kívülről veszély fenyegeti, tehát amikor meg kell óvni valamely lehetségesnek vélt változástól” – állapítja meg a helyzetet elemezve Lukács György.³⁹

d) Néhány gondolat az „ötvenes évek” ideológiájáról

Az eddigi elemzések (melyek nem nagy számban fródtak és még kisebb számban jelentek meg) az ötvenes évek ideológiai hatásmechanizmusát megpróbálják egy vagy két szempont alapján elemezni.⁴⁰ Nem becsüljük le ezeknek az elemzéseknek az érdemeit, szempontjaik egyedi és egy-egy elméletből kiragadott módszertanát azonban mégis szűkreszabottnak ítéljük.

Először is azt szeretnénk kimutatni, hogy az ötvenes évek ideológiai szerkezete nem volt homogén struktúra. Nem volt homogén abban az értelemben, hogy több szociológiai modellben leírható ideológiai rendszer élt és hatott egymás mellett és egymáshoz kapcsolva. Két példát hoznánk fel állításunk bizonyítására. Az időszak politikai dokumentumait elemezve és a Társadalmi Szemle cikkei vizsgálva, elmondható, más típusú érvrendszer és nyelvi szerkezet szerepelt az egyik és más a másik helyen.⁴¹

A másik bizonyítékot a Szabad Nép sajtóelemzése szolgáltatja. Terestyéni Tamás mutatta ki,⁴² hogy a lap hasábjain nem szerepelt – vagy csak csekély súllyal – a szociálpolitika érvrendszere és szóhasználata. Az általunk elemzett ítéletek ugyanakkor hemzsegek az életszínvonal emelkedésének bizonyításáról. Ugyanakkor hiányoznak az ítéletekből a Rákosi és Sztálint, valamint a pártot dicsőítő kifejezések. Sajátosan sokértelmű ideológiai, részhalmozok képződtek tehát a legitimálni kívánt politikai mechanizmus egyre terjedő hatásterületeinek megfelelően. Az ideológia e korban kialakult rendszere teljes egészében befogathatatlan. A rendszer uralmi jellege, a politikai kontroll társadalmi kiterjesztésének végtelensége az ideológiai életben azt jelentette, hogy fel kell számolni az összes társadalmi alrendszer működéséből fakadó értelmezési logikát és az ideológia eszközeivel az összes területen semlegesíteni kell e társadalmi alrendszerek belső autonómiájából következő cselekvési elképzeléseket, értékeket, tudáselemeket. Így az ideológiai befogathatatlanság egyik oka a végtelen kiterjedésre való törekvésben található meg.

Az elemzést korlátozó másik ok az ideológia hordozóiban és kommunikációs közvetítőiben keresendő. Amit mi ma elemezni tudunk, azok a dokumentumok, a fennmaradt és objektív tényként adódó szövegek. Nem tudjuk rekonstruálni azt az értelmezési teret, mely a dokumentumokat, párthatározatokat, ítéletszövegeket, sajtócikkeket körülvette. Ez a kommunikációs szituáció adta ugyanis meg az ideológiai közlemények valóságos jelentését. A „Szabad Nép”-félórák, a csaszuskabrigádok munka előtti rigmusai, a bíróság kioktatása, az utókor számára még töredékesen

is alig rakhatók össze. Ugyanilyen visszaadhatatlan a kor szimbólumrendszerének (70-es trolik Pesten) és a mindennapi életet kitöltő értékeknek a teljes köre is.

Miképpen jellemezhető mindezek ellenére ez az ideológiai szövegrendszer, hogyan ragadható meg a szociológiai elemzés módszereivel?

Az eddigi ideológia elemzések osztályozó kategóriáit ideáltípusként értelmezve, a konkrét szövegekről elmondható, hogy az egyes ideáltípusokba felvett jellemző jegyek együttese alkotja lényegét.

Ideológia utópikus elemekkel (mivel az utópia ideológiává válásának korszakában született); programideológia állapotideológiai világgéppel (mivel a jövőorientáltság valóságmegváltoztató középpontja eltolódott a program alapján megváltoztatott valóság igazolása felé); tradicionális ideológia technikai-tudományos racionalitást hordozó érvelési rendszerrel (mivel a jövőt tételező célracionális kiszámítottság egybefonódott metafizikai elemekkel); homogén, sokjelentésű logika, heterogén részrendszerekkel kiegészítve (mivel a sokoldalúan strukturált társadalomban elbukik egy totálisan zárt és homogén ideológia).

Az ellenség és jövőkép tengelyében szerveződő, de az adott valóságot bemutató érvelés a politikai identitás és uralmi elfogadottság zökkenőmentességét szolgálta. Verbálisan kommunikatív rendszer: mivel a társadalmi kommunikációban, a társadalom verbális és deskriptív nyelvi szerkezetében szerveződik. Ugyanakkor nem verbális: mivel a szimbólumok és rejtett/nyílt utalások egész sorozatát építik ki. Metafizikus: mivel a politikai érveléseket metafizikai-filozófiai érvekkel támasztja alá. De ugyanakkor politikamentes is: mivel az életszínvonal, jólét és boldogság értékeinek hirdetésével teremt követőket.

Egyszóval: sokszínű. Sokoldalúságát és sokértelműségét („Zelig” jellegét) a megfelelő ellenideológiák hiánya még jobban felerősítette. Önmagát megtermékenyítve hordott ki ellenségeket, sőt még ideológiai állításokat és világgépet is teremtett hozzá.

Az eddigi elemzések és elméletek közül mindegyiknek van valamilyen, számunkra lényeges üzenete. Az egydimenziós gondolkodás és szóalkotás éppúgy tetten érhető szövegeinkben, mint az ideológiai struktúrák emocionális érvelési szerkezetei.⁴³

*

Tanulmányunk az MTA-SOROS Alapítvány támogatásával folytatott kutatás zárótanulmányának egy részlete. A kutatás 1986-ban az MTA Szociológiai Kutató Intézetében zajlott.

JEGYZETEK

¹ Az ítéletek feldolgozása az MTA Szociológiai Kutató Intézet Szervezetszociológiai Osztályán folyt. Az ebből az anyagból megjelent publikációk a következők: Gyekiczky Tamás: Törvényesen elfűteltett, Kirika 84/7. Gyekiczky Tamás: A munkafegyelem szabályozásának társadalmi háttere, Medvetánc 1985/2.3. Gyekiczky Tamás: A munkafegyelem jogi szabályozásának háttere az 1952-es év Magyarországon MűM. Marxizmus Főosztály, Szociológiai Füzetek 40. sz. 1986., illetve kéziratban: Gyekiczky Tamás: Munkafegyelem az 1952-es év Magyarországon, MTA Szociológiai Kutató Intézet, 1986.

² Erőli László Szabó Miklós: Programideológiák és állapotideológiák c. tanulmányát, Világosság 1978/2.

³ Herbet Marcuse: Az egydimenziós tember. Kossuth, Bp. 1990.

- ⁴ Így pl. lásd *Thomas Luckmann és Peter Berger*: Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit c. munkáját – német kiadás: S. Fischer Verlag, Frankfurt am Main 1972.
- ⁵ Nagyon jól jelzi ezt a következő összeállítás: Zur Soziologie der Sprache, Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 1971/15. Sonderheft. Szerk.: René König. Köln. Westdeutscher Verlag. E kötetből a nyelv-problémák újszerű megközelítését két referátum jelzi. *Th. Luckmann*: Soziologische Erforschung der Sprache, *G. Brage*: Das System der Kommunikation als intermediäre Struktur.
- ⁶ *Mihail Bahtyin*: A beszéd és a valóság. Bp. Gondolat, 1986. (TTK) 127.
- ⁷ Uo. 142.
- ⁸ *Claus Offe*: Berufsbildungsreform. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1975. A könyv magyar fordítását Mezei György készítette. Oktatókutató Intézet Könyvtára.
- ⁹ Uo. Magyar fordítás, 97.
- ¹⁰ A fenomenológia a társadalomtudományban. Bp. Gondolat, 1984. *Peter Berger–Thomas Luckmann*: A valóság társadalmi felépítése c. tanulmánya. 321.
- ¹¹ Uo.
- ¹² *Mihail Bahtyin* I. m., ou.
- ¹³ *Peter Berger–Thomas Luckmann* i. m.
- ¹⁴ Uo.
- ¹⁵ *Viktor Zvegincev*: Nyelv és magatartás. Megj.: Theoreticeszkaja prikladnaja lingvisztika, Moszkva 1968. 70–90.
- ¹⁶ *Claus Mueller*: Politik und Kommunikation (Zur Politischen Soziologie von Sprache, Sozialisation und Legitimation), List Taschenbücher der Wissenschaft. Sozialwissenschaften. List Verlag München 1975. 23.
- ¹⁷ *Basil Bernstein*: Nyelvi szocializáció és oktathatóság. Megj. a Társadalom és nyelv c. kötetben. Bp. Gondolat, 1975. 393. old.-tól.
- ¹⁸ *Claus Mueller*: Politik und Kommunikation (Zur Politischen Soziologie von Sprache, Sozialisation und Legitimation), List Taschenbücher der Wissenschaft. Sozialwissenschaften. List Verlag München 1975.
- ¹⁹ Uo. 29.
- ²⁰ Uo. 30.
- ²¹ *Jürgen Habermas*: Technik und Wissenschaft als „Ideologie“ c. munkájáról van szó.
- ²² *Claus Mueller*: i. m. 32.
- ²³ Uo. 36.
- ²⁴ Erről lásd *Basil Bernstein* id. tanulmányát.
- ²⁵ Lásd *Claus Mueller* i. m. 117.
- ²⁶ *Szende Tamás*: Az szó válsága, Bp. Gondolat, 1979. 132.
- ²⁷ *Charles Osgood*: Az összhang elve. Strukturizmus, Bp. Európa, 1966. 60.
- ²⁸ *Kenneth Galbraith*: Közgazdaságtan és társadalmi cél. Bp. 40.
- ²⁹ Szabó Miklós idézett tanulmánya.
- ³⁰ *Karl Mannheim*: Ideológia és utópia, Bp. Gondolat, 1960.
- ³¹ *Claus Mueller*: i. m. 127.
- ³² *Bernhard Badura*: Sprachbarrieren. Zur Soziologie der Kommunikation. Problematika Fromman-Holzboog, Friedrich Froman Verlag, Stuttgart 1973.
- ³³ *Claus Mueller* i. m. 131.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ *Ferge Zsuzsa*: Az iskolarendszer és az iskolai tudás társadalmi meghatározottsága. Bp. Akadémiai Kiadó, 1976. 15.
- ³⁶ Uo. 19.
- ³⁷ *Hankiss Elemér*: Szentgyörgyök és sárkányok. Hiedelemrendszer és társadalmi tudat. Bp. TÉKA 1980. 128. *Lévi-Strauss*: A mítoszok struktúrája, Strukturizmus, Bp. Európa, 1966. 137.
- ³⁸ *Bernhard Badura*: i. m. 68.
- ³⁹ *Lukács György*: A társadalmi lét ontológiájáról. Bp. Magvető, 1976. II. kötet 451.
- ⁴⁰ *Cs. Kiss Lajos*: Adalékok az ideológiai „észlelés” és jelentésadás természetéhez. (A bolsevik programideológia legitimációs rendszerének változásai 1946–1953) MSZMP Társ.tud. Intézet, Bp. 1984. (kézirat). *Terestyéni Tamás*: A politika fogalma a párt központi lapjának három évfolyamában. Megj.: Az információtól a közéletig, Bp. Kossuth, 1973. 84. *Szabó Miklós*: id. cikke, de ide sorolható még a szerző egyik tanulmánya is. *Gyékiczky Tamás*: Ideológiai érvek a munkafegyelem megsértőivel szemben 1952-ben hozott büntetőbírósi ítéletekben. Jogi Kari Acta. 1985. (ELTE AJTK ki-

adása) és *Gyékiczky Tamás*: Legitimációs érvek és értékek az MKP, MDP, MSZMP kongresszusi határozataiban és dokumentumaiban. MSZMP Társ.tud. Intézete, 1982. (Kézirat)

⁴¹ A Társadalmi Szemle elemzése Cs. Kis Lajos Művében található.

⁴² *Terestyéni Tamás* tanulmánya

⁴³ Az ítéletek empirikus tényanyagának leírását lásd: *Gyékiczky Tamás*: Tudásszociológiai kísérlet egy történelmi kor-szak ideológiájának értelmezésére. Acta Facultatis Tomas XXIX. 1987. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Bp. *Gyékiczky Tamás* „A szót leírják...” (Empirikus adatok az ötvenes évek ideológiai szerkezetének elemzéséhez) Társadalomkutatás, 1988. 1. sz.

Gyékiczky, Tamás: Some Sociological Problems of the Content Analysis of Ideological Texts

The paper analyses the set of arguments involved in the rulings of penal courts as the curious manifestations of the dominant ideology of the fifties. These arguments were used to prove that the accused brought to the court for minor offences and lapses were criminals.

The raw material of the analysis is that set of concepts and language which is offered by the text of the rulings. The issue is not only that of the ideologically interpreted arguments and counter-arguments, but also of the language as a specific tissue. The use, operation and implementation of language is eminently suited for wording, directing and legitimizing social action.

The medium of language had been politicized in the fifties. Such a world view and outlook had been moulded and made the tissue of thinking which had been carrying direct political objectives. Naturally the structure of language had suffered deformities as well.

In this medium the set of ideological meaning had become the basis of communication and the construction of reality. Ideology however, under the pressure of efficiency, had a controversial internal structure, it contained different structures and elements of knowledge. It linked such logical statements communication by language did not regard as organically associated, it derived such logical series from each other the realistic basis of which has been dubious at the most.

The final conclusion of the paper is that the Stalinist ideology of the fifties could not be the starting point of the set of arguments legitimizing the penal procedures by mere change. The Bolshevik–Stalinist ideology itself was repressive, it was the world view of ruthless intolerance instead of an “understanding” interpretation of reality, promoting social co-operation.